

Cronica expoziției. Timișoara în Amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice din centrul istoric

Cercetările arheologice desfășurate în anul 2014 în Timișoara au fost prilejuate de începutul unor ample lucrări de dezvoltare și modernizare urbană, bazate pe o investiție economică majoră. Acestea au constituit o ocazie deosebită de a pune în lumină importante și necunoscute aspecte ale locuirii în această zonă, începând cu perioada maghiară (sec. XIV–XVI), urmată de cea otomană (sec. XVI–XVII) și austriacă (XVIII–XIX). Au fost scoase la suprafață lucruri inedite, diverse structuri, trame stradale, edificii de cult, spații de socializare, băi, dar și o cantitate uriașă de material arheologic aparținând perioadelor istorice amintite.

Descoperirile excepționale generate de aceste lucrări au impus prezentarea rapidă a acestora atât specialiștilor, cât și persoanelor mai puțin avizate. O parte dintre materialele inedite au fost făcute cunoscute publicului larg în perioada 12 decembrie 2014–5 aprilie 2015, prin intermediul expoziției intitulată *Timișoara în Amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice din centrul istoric*, organizată de Muzeului Banatului din Timișoara în incinta Bastionului Theresia.

Conceptul și premisele expoziției

Evenimentul expozițional s-a concentrat mai cu seamă asupra acelor descoperiri care să ilustreze etape ale evoluției și ale condițiilor de trai din viața omului medieval în contextul socio-cultural, reconstituite pe baza elementelor de cultură materială pe care sursele scrise de regulă nu le pot oferi. Au fost prezentate aspecte ale vieții sociale, nevalorificate și neglijate multă vreme, din perioada stăpânirii otomane. Pe de altă parte, a constituit un mijloc de familiarizare a publicului vizitator cu conceptul „săpăturilor preventive”, o direcție de salvare a patrimoniului istoric mai puțin mediatizat în România.

Având în vedere că întregul proiect de reabilitare urbană din centrul Timișoarei a fost realizat cu sprijin european, pentru încadrarea în termenele impuse și atingerea obiectivelor de finanțare, săpăturile arheologice au avut loc de cele mai multe ori în condiții dificile, într-un ritm alert de desfășurare. Cu toate acestea rezultatele au fost remarcabile.

Descoperiri arheologice, tehnici și metode de expunere

Ca urmare a dezvoltării orașului Timișoara pe un teren mlăștinos, cele mai multe obiecte au fost recuperate în stare foarte bună de conservare. Aici amintim ceramica de uz comun sau cea de lux, porțelan, metal, inclusiv monede, sticlă, diverse bijuterii, lemn, oase prelucrate sau nu, material litic, semințe și sămburi,

piele și textile, coajă de dovleac, porumb, coji de ouă etc. Aproximativ 300 de astfel de piese, provenind din loturile de pe strada Lucian Blaga, Piața Unirii și Piața Sfântul Gheorghe, au fost organizate pe categorii și expuse în vitrine. Legătura dintre diferitele elemente ale culturii materiale și patrimoniul imobil este realizată de panourile cu texte explicative și ilustrații, prezente lângă vitrine. În imagini și texte sunt prezentate ruinele băilor din perioada otomană și alte structuri de zid descoperite în Piața Libertății.

Luând în considerare diversitatea materialelor recuperate expoziția poate fi structurată în șapte secțiuni: cetatea Timișoarei; lumea celor vii; alimentarea cu apă a orașului și activitățile meșteșugărești; lumea credințelor; lumea celor morți; cucerirea austriacă; aprecieri ale celor implicați în organizarea evenimentului.

Cele șapte secțiuni ale expoziției constituie etape ale vieții omului medieval în societate, pornind din locul în care activitățile zilnice se desfășoară alături de familie, apoi de comunitate, continuând cu cele de natură spirituală sau materială care fac parte din apogeul vieții sale, urmând apoi declinul și încheierea vizitei din lumea reală.

1. Cetatea Timișoarei

Tematica evenimentului este sugerată încă de la intrarea de pe holul bastionului Theresia unde, de o parte și de alta a intrării, se află o replică a palisadei de lemn de la fortificația otomană. Expoziția debutează cu etalarea unei colecții de armament din secolul al XVIII-lea, anume trei puști și cinci iatagane, obiecte aflate în colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara. Urmează o suprapunere cartografică a unei hărți din 1716, întocmită de căpitanul Perette, peste harta actuală a orașului Timișoara, unde au fost identificate și marcate obiectivele cercetate din centrul vechi al orașului.

Deși perioada otomană a fost tema principală a expoziției, publicul a avut ocazia de a admira și alte obiecte însemnate care fac parte din trecutul istoric al orașului, surprinse arheologic în Piața Unirii. Este vorba despre șase vase ceramice datate din prima perioadă a epocii fierului (sec. VIII î.Hr) și alte două exemplare aparținând perioadei sarmatice (sec. III–IV d.Hr).

2. Lumea celor vii

La această secțiune apar aspecte privind construcțiile orașului cu casele și clădirile publice, dar și din activitatea casnică și socială. Au fost descoperite locuințe semiadâncite și urme de stâlpi care susțineau structuri de case din secolul al XV-lea. Pentru secolele XVI–XVIII locuințele în cetatea Timișoara erau case de lemn, mici, cu o singură cameră, uneori și o pivniță, unele

aveau adosate construcții auxiliare. Ele sunt ridicate folosind două tehnici de construire. Primul tip era prevăzut cu beci, iar cel de-al doilea construit fără fundație. Într-un caz a fost descoperită podeaua prăbușită peste beciul construit din bârne de lemn suprapuse și fixate de grinzi dispuse pe verticală. Cel de-al doilea tip de locuință este caracterizat prin grinzi masive din lemn dispuse direct pe sol, îmbinate la capete, formând un plan rectangular, peste care este fixat un schelet din grinzi de lemn, umplut cu dulapi dispuși succesiv pe cant și fixați la capete, și care formau pereții locuinței. În alte cazuri, cercetarea a surprins doar urmele unor aliniamente de stâlpi care odată au susținut o structură.

Chiar dacă documentar orașul Timișoara a fost denumit prosper, majoritatea structurilor au fost construite din lemn, piatra fiind foarte rar utilizată datorită condițiilor de procurare din ținuturile mlăștinoase ale Timișoarei. Evliya Çelebi menționează că în oraș singurele construcții din acest material erau moscheile, băile, depozitele de pulberărie și hornurile de la locuințe, confirmate însă și de descoperirile arheologice.

Aspectele locuirii sunt completate de prezența cahlelor, obiecte integrate în pereții sobelor și care încălzeau locuințele otomanilor. Tipologic se disting două categorii – în formă de pahar, glazurate, sau de oală, cu decor și deschidere rectangulară. Tot în cadrul sectorului de locuire, aflăm că iluminarea încăperilor era asigurată de lumânări care se fixau în sfeșnice. Exemplarele expuse sunt piese realizate din ceramică sau material dur. Unul dintre ele, confecționat din metal, fiind și cel mai solid, prezintă în partea superioară un suport în formă de lea, simbol des întâlnit în decorarea obiectelor otomane, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Tăierea feștilor consumate de la lumânare se făcea cu un foarfece de dimensiune mică, special lucrat din metal.

Activitatea casnică în mediul otoman este exprimată și prin obiectele diverse din ceramică destinate preparării și consumului alimentelor. Amintim vasele de dimensiuni variabile, constând în oale și ulcioare, boluri, castroane, fructiere, farfurii, căni, dar și capace de oale sau ceainic. Majoritatea pieselor, unele glazurate sau chiar cu decor pictat de bronz, aparțin secolelor XVI–XVII, însă câteva farfurii și capace pot fi producții de la începutul secolului al XVIII-lea. Remarcabil este un fragment de vas ceramic din secolele XVI–XVII, probabil un bol, care are o inscripție otomană pe toată suprafața interioară. Aceasta a fost descifrată, foarte posibil, reprezintă un pasaj din Coran sau un vechi proverb otoman. În turca modernă fragmentul poate fi transcris ca: ... *,arif olan çün hukm-i haddin ... bilur kâle [mukâleme or kâleme?] ne hacet soylemek*. În limba română poate fi tradus astfel: „Înțeleptul își cunoaște limitele judecății, (atunci) ce e nevoie este acolo spus (un cuvânt)”. Nu lipsesc din expoziție nici tacâmurile pentru servitul mesei – linguri, furculițe sau cuțite, unele frumos decorate cu sedef și cu plăcuțe metalice. În completarea obiectelor casnice se numără acele

de cusut, din metal sau os, degetarul, foarfeca sau chiar obiecte din os destinate realizării decorului în piele.

Unul dintre materialele utilizate în confecționarea vestimentației o reprezintă pielea, păstrată într-o stare foarte bună de conservare. Au fost expuse fragmente din acest material, provenind probabil de la îmbrăcăminte, dar și tălpi sau fețe de pantofi. Vestimentația era accesoriată cu nasturi metalici, de dimensiuni și forme diferite, și pafale pentru curea cu diferite decoruri. În cazul femeilor aceasta era completată de bijuterii, constând în brățări de sticlă, de culori și decoruri diverse, un lăntșor metalic și ace de voal. Păstrarea lor se făcea în casete speciale destinate bijuteriilor, asemenea exemplarului fragmentar aflat în expoziție.

În societatea islamică, un loc aparte îl ocupă activitățile de petrecere a timpului liber. Se spune că otomanii au introdus în Banat obiceiuri ca fumatul tutunului cu pipa și băutul cafelei. De exemplu, fumatul era practicat oriunde, îndeosebi în zone cu socializare intensă, la început de bărbați, iar la sfârșitul secolului al XVII-lea aproape de toate femeile din societate. Dovadă a practicării intense a acestui viciu – element important de socializare – sunt pipele de lut, recuperate în cantitate semnificativă. Cele mai multe producții expuse aparțin secolului al XVII-lea, însă unele exemplare pot fi regăsite și în secolul al XVIII-lea. Consumarea tutunului cu pipa era deseori însoțită de savurarea cafelei în boluri mici de porțelan, decorate simplu sau în culori pastelate. Băutul cafelei avea loc atât în locuințele proprii, cât și în spații special amenajate, la Timișoara fiind menționate documentar pentru mijlocul secolului al XVII-lea.

3. Alimentarea cu apă a orașului și activități meșteșugărești

Datorită instinctului de supraviețuire, dintotdeauna omul a încercat să găsească modalități de procurare a apei potabile, asigurându-și necesarul vital. Din mențiunile documentare știm că în cetatea Timișoarei alimentarea cu apă a fost făcută direct din râul Bega, care traversa orașul. În urma cercetărilor arheologice s-a constatat că procurarea apei potabile a fost făcută și din fântâni sau cișmele, probabil alimentate de un întreg sistem de aducțiune funcționabil încă din perioada preotomană (secolul al XV-lea), fiind apoi dezafectat la sfârșitul secolului al XVI-lea. După această perioadă, alimentarea cu apă potabilă în cetate a fost făcută prin intermediul fântânilor săpate. Ele sunt de formă cilindrică sau rectangulară, unele prevăzute cu ghizd de lemn sau cu perete căptușit de o structură de lemn.

În una dintre vitrinele expoziției a putut fi admirată o parte din sistemul de management al apei construit din tuburi ceramice, conectate între ele și lipite cu o pastă de ghips impregnat într-un material textil, cu rol izolator al îmbinărilor.

Tuburile sunt protejate de greutatea solului prin fixarea în mortar și acoperite cu cărămidă.

Printre activitățile de bază în orașul Timișoara, alături de comerț se află și meșteșugăritul. Cunoscute sunt atelierile de turnătorie confirmate și de prezența mai multor plumbi de pușcă, alături de un tipar din piatră și de un fragment de tablă din același material, pregătit probabil pentru prelucrare. Expoziția este completată de un vârf de sulită, o spadă, un umbo de scut, un topor, cuțite și pumnale.

4. *Lumea credințelor*

În continuare sunt prezentate urmele a trei lăcașuri de cult din această perioadă, precum și parte dintr-o biserică iezuită refăcută în secolul al XVIII-lea și demolată la începutul secolului XX. Una dintre aceste ruine, constând într-o fundație din piatră și cărămidă, care a aparținut de moscheia principală a cetății otomane Timișoara, funcțională încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Un postament de formă rectangulară construit din grinzi dispuse în cruce și fixate în mortar, probabil fundație care susținea un minaret, aparținea aceleiași construcții. Nu foarte departe de acest punct al descoperirilor au fost dezvelite părți din structurile altor două lăcașe de cult, moscheia Ali Bey și Gencime.

5. *Lumea celor morți*

Pentru Timișoara otomană cunoaștem prezența a trei cimitire, dispuse de jur împrejurul moscheilor descoperite. În mormântările erau făcute fie prin așezarea defuncțiilor pe fundul gropii peste care erau așezate scânduri transversale, fie erau depuși în sicrie sau alteori în gropi fără niciun alt element funerar.

Câteva episoade din stadiul vieții medievale sunt redată atât prin ilustrații și obiecte, cât și prin restabilirea unor situații, așa cum au fost ele surprinse în teren. Aici amintim cazul unui mormânt surprins în cimitirul din Piața Sfântul Gheorghe, unde secvențele ritualice expuse în imagini sunt completate de reconstituirea unui mormânt. Un schelet recuperat din săpătură este așezat într-o groapă acoperită cu scânduri transversale, iar la căpătâiul defunctului sunt prezente câteva pietre tombale care diferă de la bărbat la femeie.

6. *Cucerirea austriacă*

Perioada celor 164 de ani de administrație otomană în cetatea Timișoarei se încheie în 1716 prin capitularea otomanilor în fața trupelor austriece conduse de prințul Eugeniu de Savoya. Urmele asediului austriac sunt atestate de prezența unor ghiulele metalice de dimensiuni variabile, unele prevăzute cu ureche de

prindere. Ele au fost recuperate din zona fortificației medievale, descoperită în Piața Unirii. O parte din sistemul de apărare al orașului medieval a fost reconstituită în cadrul expoziției prin etalarea unei părți din palisada ridicată din două rânduri de trunchiuri mari de lemn dispuse alăturat.

7. Laurum Date Lauro Dignis

În încheiere, imaginile din expoziție vorbesc de la sine despre mulțumirile aduse personalului implicat în realizarea acesteia. Expunerea rezultatelor arheologice din centrul vechi al orașului a avut loc din inițiativa profesorului Florin Drașovean, cu implicarea personalului din cadrul Muzeului Banatului din Timișoara. În completarea acestor contribuții sunt făcute cunoscute și rezultatele săpăturilor arheologice conduse de arheologul Alexandru Szentmiklosi, la cetatea bastionară a Timișoarei. Fortificația a fost construită în 1732 de către austrieci și a fost demolată la începutul secolului XX, probabil în 1914, lăsând loc construcțiilor moderne.

Alături de informațiile științifice publicul a avut parte în cadrul vernisajului și de un spectacol deosebit, trupa „Peregrinii” susținând în deschidere un recital de muzică medievală. Tot cu ocazia vernisajului expoziției a avut loc și lansarea de carte a d-lui Cristian Vicol, care a prezentat publicului primul său volum intitulat „Comoara din cetate”, un roman unde istoria și ficțiunea reprezintă două elemente care se combină odată cu evenimentele conflictuale din 1716.

Expoziția temporară și perspectivele valorificării descoperirilor rezultate din săpături

Prin intermediul acestei expoziții au fost făcute cunoscute publicului larg rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în 2014 în Timișoara contribuind, într-o primă fază, la o mai bună cunoaștere a perioadei de dominație otomană în Banatul Românesc. Rezultatele prezintă un interes deosebit, nu doar în plan local, ci și la nivel european deoarece se referă la una dintre cele mai importante provincii otomane aflate în zona de contact cu lumea creștină, iar contribuția acestor spații provinciale la civilizația otomană este încă foarte puțin cunoscută.

Evenimentul, organizat într-un timp foarte scurt, a pus la dispoziția vizitatorului doar câteva dintre obiectele sau structurile descoperite, urmând ca în viitor multitudinea vestigiilor să fie relevată prin intermediul unor alte contexte. Datorită faptului că printre rezultatele descoperirilor au existat monumente și diverse structuri din trama stradală a Timișoarei otomane și austriece ar fi necesar ca acestea să fie puse în valoare în peisajul urban actual, modern, prin asigurarea spațiilor necesare și a condițiilor specifice de conservare. În acest fel

publicul larg, nu doar cel de specialitate, va putea admira valorile istorice ale orașului Timișoara, centru care a trecut prin diverse etape de dezvoltare, a fost cărmuit de trei mari puteri, fiind reședință a Regatului maghiar în vremea lui Carol Robert, devenind apoi, ca urmare a cuceririlor successive, vilayet turcesc, iar mai târziu centru administrativ austriac. Istoria medievală a orașului este caracterizată prin puternice confluente culturale, Banatul aflându-se în zona strategică de graniță între două mari imperii, motiv pentru care, și din acest punct de vedere, rezultatele prezintă un mare interes.

Materialul arheologic și structurile construite descoperite vor constitui baza științifică a unei părți importante din viitoarea expoziție permanentă a Muzeului Banatului, aflat în acest moment într-un amplu proces de restaurare. Suntem convinși că după finalizarea expoziției temporare vor urma atât publicații cu caracter de popularizare (pliante, broșuri, cataloage), cât și lucrări monografice, care vor pune în circulația științifică internațională rezultatele cercetărilor arheologice din centrul vechi al Timișoarei.

Adriana Gașpar

Bibliografie selectivă

Călători străini despre Țările Române, vol VI (Partea I: Paul de Alep, ed. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Partea a II-a: Evliya Celebi, ed. Mustafa Ali Mehmet, București (1976).

Capotescu V., *Arhitectura militară bastionară în România. Cetatea Timișoarei*, vol I, Timișoara (2008).

Cronica cercetărilor arheologice din România 2015, 230–235.

Drașovean F., Fluture Al., Szentmiklosi Al., *Timișoara în Amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor preventive din centrul istoric*, Timișoara (2007).

Feneșan Cr., *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552–1716)*, Timișoara (2006).

Feneșan Cr., *Vilayetul Timișoara (1552–1716)*, Timișoara (2014).

Hațegan I., *Cronologia Banatului, vol. 2/II Vilayetul de Timișoara: 1552–1716*, Timișoara (2005).

Opriș M., *Timișoara. Monografie urbanistică*, vol.I, Timișoara (2007).

Ottendorf H., *De la Viena la Timișoara, 1663. Von Wien auff Temeswar, 1663. Bécstöl Temesvárig, 1663. Od Beča do Temišvara, 1663*, Timișoara (2006).

Resurse electronice:

<http://www.primariatm.ro/ik/index.php?menuId=2&viewCat=3695§iune=primaria>, (accesat 07.03.2015).

Poster expoziție. Puști și iatagane otomane

Vase ceramică din prima perioadă a fierului și epoca Sarmatică. Cuțițe otomane

Fântâni și sisteme de aducțiune a apei. Reconstituire apeduct din ceramică

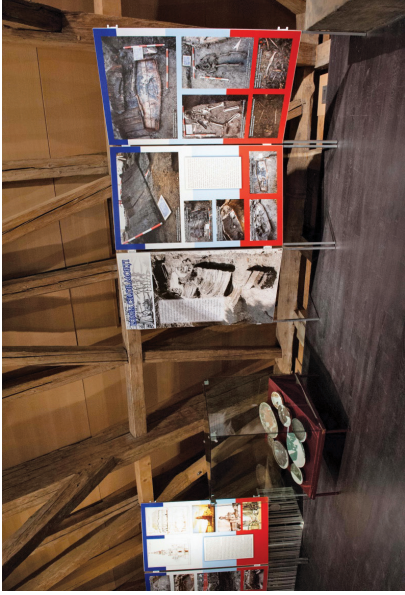
Obiecte din ceramică, secolele XVII–XVIII

Cahle pentru sobe, secolele XVI–XVII

Obiecte din ceramică și metal, secolul al XVII-lea

Aspecte din ritualul de înmormântare

Reconstituire palisadă lemn a fortificației otomane

Pietre tombale otomane

Piese de armament

LAURUM DATE LAURO DIGNIS
Acestor surse de încredere s-au datorat în mare măsură cercetările arheologice și științifice care au permis să se stabilească și să se confirme autenticitatea și valoarea istorică a Tabulei Gratulatoria.

Pista Lăureștigă

Investigații științifice
 În anul 1970, Școala nr. 1 din Lăureștii de Jos, în timpul dinușilor, a fost descoperit un fragment de tablă din lemn, pe care erau înscrise două rânduri de text în alfabetul latin. Acest fragment a fost identificat ca fiind un fragment din Tabula Gratulatoria, o tablă de bronz care conținea un text de felicitare adresat împăratului Traian la începutul anului 100 d. Hr. Textul este scris în latină și este unul din cele mai vechi documente scrise care au rămas din perioada romană din România.

Excavări, restaurări, cercetări
 În anul 1970, Școala nr. 1 din Lăureștii de Jos, în timpul dinușilor, a fost descoperit un fragment de tablă din lemn, pe care erau înscrise două rânduri de text în alfabetul latin. Acest fragment a fost identificat ca fiind un fragment din Tabula Gratulatoria, o tablă de bronz care conținea un text de felicitare adresat împăratului Traian la începutul anului 100 d. Hr. Textul este scris în latină și este unul din cele mai vechi documente scrise care au rămas din perioada romană din România.

Pista Vâlcea, Cămpulung

Investigații științifice
 În anul 1970, Școala nr. 1 din Lăureștii de Jos, în timpul dinușilor, a fost descoperit un fragment de tablă din lemn, pe care erau înscrise două rânduri de text în alfabetul latin. Acest fragment a fost identificat ca fiind un fragment din Tabula Gratulatoria, o tablă de bronz care conținea un text de felicitare adresat împăratului Traian la începutul anului 100 d. Hr. Textul este scris în latină și este unul din cele mai vechi documente scrise care au rămas din perioada romană din România.

Pista Urziceni

Investigații științifice
 În anul 1970, Școala nr. 1 din Lăureștii de Jos, în timpul dinușilor, a fost descoperit un fragment de tablă din lemn, pe care erau înscrise două rânduri de text în alfabetul latin. Acest fragment a fost identificat ca fiind un fragment din Tabula Gratulatoria, o tablă de bronz care conținea un text de felicitare adresat împăratului Traian la începutul anului 100 d. Hr. Textul este scris în latină și este unul din cele mai vechi documente scrise care au rămas din perioada romană din România.

Excavări, restaurări, cercetări
 În anul 1970, Școala nr. 1 din Lăureștii de Jos, în timpul dinușilor, a fost descoperit un fragment de tablă din lemn, pe care erau înscrise două rânduri de text în alfabetul latin. Acest fragment a fost identificat ca fiind un fragment din Tabula Gratulatoria, o tablă de bronz care conținea un text de felicitare adresat împăratului Traian la începutul anului 100 d. Hr. Textul este scris în latină și este unul din cele mai vechi documente scrise care au rămas din perioada romană din România.

Pista Suceava, Bârlama

Investigații științifice
 În anul 1970, Școala nr. 1 din Lăureștii de Jos, în timpul dinușilor, a fost descoperit un fragment de tablă din lemn, pe care erau înscrise două rânduri de text în alfabetul latin. Acest fragment a fost identificat ca fiind un fragment din Tabula Gratulatoria, o tablă de bronz care conținea un text de felicitare adresat împăratului Traian la începutul anului 100 d. Hr. Textul este scris în latină și este unul din cele mai vechi documente scrise care au rămas din perioada romană din România.

Excavări, restaurări, cercetări
 În anul 1970, Școala nr. 1 din Lăureștii de Jos, în timpul dinușilor, a fost descoperit un fragment de tablă din lemn, pe care erau înscrise două rânduri de text în alfabetul latin. Acest fragment a fost identificat ca fiind un fragment din Tabula Gratulatoria, o tablă de bronz care conținea un text de felicitare adresat împăratului Traian la începutul anului 100 d. Hr. Textul este scris în latină și este unul din cele mai vechi documente scrise care au rămas din perioada romană din România.

Tabula Gratulatoria
Secvențe din cercetarea arheologică de la fortificația bastionară austriacă